Agnieszka Kruk
Wydział Filologiczny
Instytut Neofilologii
Dyscyplina: Językoznawstwo

Problemy przekładu portugalskojęzycznej literatury afrykańskiej: wielojęzyczność, oralność i obcość a językowy obraz świata

Streszczenie

Współczesne badania nad przekładem wykazują duże zainteresowanie kulturowymi aspektami tłumaczenia. Jednym z tematów, które wciąż wymagają bliższego zbadania, jest kwestia strategii i technik przekładu obcości radykalnej, która pojawia się w procesie tłumaczenia tekstów wywodzących się z kultur i języków egzotycznych z perspektywy odbiorcy docelowego. Doskonałym przykładem tego rodzaju tekstów są kolonialne i postkolonialne utwory pisarzy luzoafrykańskich. Dlatego celem niniejszej rozprawy jest wyłonienie trudności, na jakie może natrafić tłumacz portugalskojęzycznej literatury afrykańskiej, a także analiza zastosowanych przez niego rozwiązań i ich wpływu na szerszy wymiar tekstu i jego odbiór.

Część teoretyczna skupia się na wyłonieniu najistotniejszych cech literatur luzoafrykańskich i zbadaniu, jakie wyzwania stawiają one przed tłumaczem. Opisujemy funkcje i znaczenie środków takich jak modyfikacje językowe, wielojęzyczność i oralność, koncentrując się zwłaszcza na trudnościach związanych z ich tłumaczeniem i ukazywaniem ich znaczenia odbiorcom docelowym. Następnie przyglądamy się rolom, jakie pełni tłumacz w przekładzie rozumianym jako transfer międzykulturowy i prezentujemy cztery modele analizy przekładu, będące punktem wyjścia do części analitycznej. Badania Kathariny Reiss (2000), Juliane House (2000), Kitty van Leuven-Zwart (1989) i Antoine'a Bermana (2009) umożliwiają analizę przekładów na płaszczyźnie funkcjonalnej, pragmatycznej, językoznawczej i kulturoznawczej. Odwołania do prac czołowych światowych i polskich przekładoznawców zostały uzupełnione o nieznane dotychczas na polskim gruncie teorie badaczy portugalskojęzycznych, takich jak między innymi Paulo Rónai (1987), Inocência Mata (1998, 2015, 2019) i Teresa Seruya (2013). Dotyczą one zwłaszcza kwestii postkolonialnych w przekładzie, a także oralności i wielojęzyczności literatury afrykańskiej.

W części analitycznej poddajemy analizie cztery utwory pisarzy luzoafrykańskich i ich przekłady na język polski: Mia Couto (Mozambik) *Terra sonâmbula* (1992) – *Lunatyczna kraina*, w przekładzie Michała Lipszyca (2010); Pepetela (Angola) *Jaime Bunda, agente secreto* (2001) – *Tajny agent Jaime Bunda*, w przekładzie Zofii Stanisławskiej (2010); José Luandino Vieira (Angola) *A estória da galinha e do ovo* (1964) – *Opowiastka o kurze i jajku*, w przekładzie Krystyny i Wojciecha Chabasińskich (1978) oraz *Historia kury i jajka*, w przekładzie Doroty Woickiej i Zuzanny Jakubowskiej (2014); Baltasar Lopes da Silva (Republika Zielonego Przylądka) *Nhô Chic'Ana* (1960) – *Nho Chic'Ana*, w przekładzie Krystyny i Wojciecha Chabasińskich (1978). W analizie wyłaniamy cechy najbardziej charakterystyczne dla każdego z omawianych utworów, a następnie obserwujemy w jaki sposób i na ile tłumaczom udało się oddać je w przekładzie.

Analiza zgromadzonego materiału pozwoliła na wysunięcie wniosków. Zauważyliśmy, że wiele omawianych fragmentów można zakwalifikować jako przykłady różnego rodzaju deformacji. Oznacza to, że modyfikacja, neutralizacja lub pominięcie jednego elementu może zniekształcać makrostrukturę tekstu na różnych poziomach.

Z analizy technik stosowanych przez tłumaczy wynika, że zazwyczaj prawidłowo oceniają oni znaczenie środków typowo literackich, jak neologizmy, gry słów i wtręty obcojęzyczne, a następnie starają się zachować lub odtworzyć je w przekładzie. Z drugiej strony neutralizują te cechy tekstów, które odbiegają od polskich norm literackich, jak powtórzenia, błędy językowe czy łączenie narracji i dialogów. W przypadku wierzeń najtrudniejsze okazało się oddanie animistycznego sposobu postrzegania świata. Tłumacze zazwyczaj zastępowali je określeniami typowymi dla języka docelowego.

W badanych tekstach udało się odnaleźć niemal wszystkie przejawy oralności, wymienione przez Waltera Onga (2011), co dowodzi ich znaczenia dla literatury luzoafrykańskiej. Tłumacze są o wiele bardziej skłonni zachowywać takie przejawy oralności, które dobrze przystają do norm literatury docelowej, jak obrazowe epitety, neologizmy czy stylizacje, mimo że ich oddanie wymaga większej kreatywności niż w przypadku prostszych środków. Trudniej natomiast przychodzi im ukazywanie oralności, kiedy jest ona sprzeczna z obowiązującymi normami, jak w przypadku błędów językowych, łączenia dialogów i narracji, potocznego stylu, krótkich zdań, powtórzeń czy rozpoczynania zdań od spójników. Zbędne komentarze oraz zbyt rozbudowane przypisy erudycyjne znacznie zaburzają wrażenie oralności, natomiast o wiele lepiej sprawdzają się wyjaśnienia wprowadzone do tekstu w formie krótkich wtrąceń. Dla zachowania oralności korzystne jest też zastąpienie przypisów wyjaśniających znaczenie wtrętów obcojęzycznych hasłami w słowniczku na końcu książki. Z

tego samego względu warto rozważyć zastąpienie dłuższych przypisów, ukazujących tło polityczne i społeczne utworu, wstępem lub posłowiem od tłumacza.

Autorzy analizowanych utworów często sięgają po wtręty z języków afrykańskich oraz modyfikują utarte związki frazeologiczne, w celu ukazania specyficznych realiów świata przedstawionego i podkreślenia odrębności językowej kolonii i byłych kolonii. Polskie ekwiwalenty wprawdzie oddają sens oryginalnych wyrażeń, ale tracą ich siłę wyrazu i obrazowość, a często również efekt komiczny i gry słów. Oddaniu obrazowości oryginalnych wyrażeń najlepiej służy ich dosłowne tłumaczenie. W przypadku wyrażeń, których dosłowne tłumaczenie byłoby niezrozumiałe dla odbiorców docelowych, konieczny jest przypis, zwłaszcza jeśli wyrażenie stanowi podstawę gry słów lub aluzji.

Ukazanie cech charakterystycznych dla literatury luzoafrykańskiej wymaga od tłumaczy wprowadzenia do przekładu elementów wywołujących wrażenie obcości i odbiegających od norm przyjętych w literaturze docelowej. Umożliwia to ukazanie obcej estetyki i odmiennego obrazu świata, w dążeniu do zachowania etyki tłumaczenia, polegającej według Bermana (2009: 250) na przyjęciu „obcego jako Obcego".

Słowa kluczowe: przekład, wielojęzyczność, oralność, obcość, językowy obraz świata.

Agnieszka Kruk